

imena in očetovega imena v genetivu, zato je moral A. Kakoschke preučevanje zastaviti drugače. Iz samega napisa je namreč pridobil manj podatkov o osebi peregrinskega statusa. Kljub temu, da niso imeli rimskega državljanstva, so jim bile podeljene določene pravice. Avtor v nadaljevanju razloži pravni status oseb, razlike med rimskimi državljani, peregrini, osvobojenci in sužnji. Razlaga sicer ni obsežna, pojasni pa bistvene razlike, ki se pojavijo na napisih in s pomočjo katerih lahko prepoznamo osebo določenega pravnega statusa.

Poseben razdelek je namenjen grškim imenom, ki praviloma v prvih dveh stoletjih ne nakazujejo geografskega porekla, temveč socialni izvor posameznika. Izjema so seveda grška imena, ki so bila izpričana le v posameznih primerih in so tako morala priti skupaj z lastnikom z vzhoda. Rimljani namreč svojim otrokom niso dajali grških imen predvsem zaradi tega, ker so bila tipična za sužnje. Do sprememb pride šele v 3. st., ko pride v senat veliko število mož z vzhoda.

Geografski pojmi rabljeni kot družinska ali osebna imena niso zanesljiv kvalifikator (npr. *Sabinus*); taka imena so se namreč zelo zlahka razširila in prešla v splošno rabo.

Avtor poudari netipična posvetila bogovom, ki se izjemoma pojavijo na določenem območju, kar dokazuje, da so "mobilne osebe" ostale zveste domačim božanstvom. Tako so jim tudi na tujem postavljali oltarje in druge spomenike. Čaščenje lokalnih kultov se je širilo po rimskem imperiju skupaj s tistim slojem prebivalstva, ki se je selil iz takšnih in drugačnih razlogov. Tipičen primer je npr. širjenje Mitrovega kulta, ki se je z vzhoda z vojaštvom raznesel v vse dele države. Podobno kažejo na tuje tudi netipične formule na napisih. Vsaka provinca ali tudi manjša regija je imela svoje značilnosti pisanja na kamnite spomenike, pri čemer izstopajo formule oziroma kratice. V Germanijah so npr. zelo nenavadne D M S - *Deo Mithrae Soli* (sončnemu bogu Mitri), D I M - *Deo invictae Mithrae* (nepremagljivemu bogu Mitri) ali S T T L - *sit tibi terra levis* (naj ti bo zemlja lahka).

V provincah *Germania Superior* in *Germania Inferior* so prebivalce vpisali v štiri različna volilna okrožja (*tribus*): *Quirina*, *Claudia*, *Papiria* in *Cornelia*. Jasen dokaz za priseljenca je seveda navedba kakega drugega okrožja. Eden izmed kriterijev je tudi sam jezik na napisu: kot je bilo že poudarjeno so lahko grecizmi dejansko tudi znak prišleka z vzhoda. Omeniti je treba tudi sorodstvene vezi, na katere lahko sklepamo glede na ista družinska imena. Če lahko za katerega od njih dokažemo, da se je priselil, potem lahko to sklepamo tudi za ostale. Podobno velja tudi za osebe, ki so vklesane na istem napisu.

Sledi krajši razdelek posvečen datiranju napisov, ki je pri vsaki epigrafski študiji izrednega pomena. Avtor poudari lokalne značilnosti in posebnosti, ki jih nikakor ne gre spregledati, saj imajo pri datiranju napisov v provincah posebno težo. A. Kakoschke navede nekaj najbolj očitnih posebnosti datiranja napisov v obeh Germanijah, ki pa se vsaj delno pokrivajo tudi z drugimi bližnjimi provincami. Del uvoda o etnični pripadnosti ne prinese veliko novega; prebivalce loči na domorodne in priseljene ter na tiste germanskega ali keltskega porekla. Avtor nato posveti samo še nekaj besed že omenjenemu pravnemu statusu oseb v rimskem imperiju.

Po tem zgoščenem in jasnem uvodu, ki predstavi in razloži latinsko nomenklaturu ter posebnosti rimskega pravnega statusa, sledi katalogni del, kjer so napisi razvrščeni po zgoraj omenjenih kriterijih: eksplicitna navedba kraja, imena, posvetila, obrabci ... V sami knjigi je ta del odpravljen na hitro: ime napisa, kraj najdbe, literatura in sam latinski napis; v priloženi zgoščenki pa je drugo poglavje s 466 stranmi posvečeno natančni obdelavi vsakega posameznega napisa. Prvo in tretje poglavje na zgoščenki pa sta zastopani tudi v knjigi kot njen prvi in zadnji del. Iz praktičnih razlogov je treba priznati, da je ta rešitev, ki jo je ubral avtor, sicer elegantna; moteče je le to, da katalog v knjigi sploh ni opremljen s stranmi in tako predvsem na prvi pogled deluje kot tujek. Ta isti del je na zgoščenki

obsežna in natančna objava napisov po najstrožjih kriterijih stroke. Fotografij sicer ni, vendar je to pri tej študiji, kjer nas zanimajo predvsem sami napisi, razumljivo.

Zadnji del knjige je posvečen izrednotenju in analizi imenskega materiala ter poskuša natančno odgovoriti na v uvodu zastavljena vprašanja. Motive za mobiliteto razdeli na gospodarske, verske, socialne, zdravstvene, vojaške in druge. Na osnovi obdelanega epigrafskega materiala, ki je obsegal okoli 500 napisov, avtor analizira stike med mesti in njihovo okolico, stike med sosednjimi mesti in sosednjimi regijami v germanskih provincah. Posveti se torej mobiliteti znotraj posamezne province in preseljevanju iz ene province v drugo. Ugotavlja, katere osebe prihajajo iz posameznih provinc. Posamezne razdelke posveti galskim provincam (*Belgica*, *Lugdunensis*, *Aquitania*), južnim (*Hispaniae*, *Narbonensis*, *Italia*) in alpskim provincam, osebam iz Britanije, donavskim provincam (*Raetia*, *Noricum*, *Pannonia*, *Dacia*, *Dalmatia*, *Moesia*), Grkom in osebam z vzhoda ter posameznikom iz afriških provinc. V okviru predloženega epigrafskega materiala pa avtor zasledi tudi nekaj oseb, ki so se priselile z območij zunaj rimskega imperija.

Sledi pregled socialne in poklicne diferenciacije v obeh germanskih provincah, ki sta podobni tudi drugod v rimskem imperiju. Avtor analizira glede na preseljevanje in doseljevanje zgornji sloj prebivalstva, člane mestnega sveta (*ordo decurionum*), svečenike, ki so organizirali vladarski kult (*seviri Augustales*), trgovce, obrtnike, umetnike, zdravnike, svečenike, "duhovne" poklice, ter sužnje in osvobojenke. Naslednji razdelek A. Kakoschke nameni mobiliteti žensk in ugotavlja, da je bila v veliki meri odvisna od mobilitete njihovih mož. Večinoma gre namreč za spremljanje zakonskih partnerjev ali pa za mobiliteto v okviru neke zelo mobilne družine. Razlike, med socialnimi sloji niso opazne; tako da avtor trdi, da prej omenjeni dejstva veljata za vse sloje: sužnje, osvobojenke, žene vojakov in legatov ...

Časovno diferenciacijo, ki jo avtor obdela na samem koncu otežuje dejstvo, da je napise velikokrat težko ali skoraj nemogoče natančno kronološko razvrstiti. Avtor tako ne pretirava z natančnimi ugotovitvami, ki bi lahko bile sporne, ampak se omeji na oris značilnosti širšega časovnega razpona.

Pričujoče delo A. Kakoschke odkriva nove možnosti in smeri v raziskovanju epigrafskega gradiva. Tema, ki jo obravnava, je tudi sicer zelo aktualna, saj mobiliteta in migracije niso le pojav preteklosti, pač pa so zelo živi tudi v sodobnem svetu. Na osnovi okoli 500 napisov izriše dokaj dobro podobo priseljevanja iz raznih delov rimskega imperija v Porenje. Knjiga bi lahko bila v spodbudo vsakemu epigrafiku, da pri svojem delu nekaj pozornosti posveti tudi temu vidiku življenja v preteklosti, ter tako pripomore k bolj celostnemu vedenju o antični preteklosti.

Julijana VIŠOČNIK

Miles Romanus. Dal Po al Danubio nel Tardoantico, Maurizio Buora (ur.). Pordenone 2002. 320 strani, 73 tabel, 29 slik, 19 kart.

Pričujoče delo je zbornik prispevkov z mednarodnega srečanja zgodovinarjev in arheologov v Pordenonu, ki sta ga organizirala Consorzio Universitario Pordenone in Centro Studi Storici del Friuli Occidentale, potekalo pa je med 17. in 19. marcem 2000. Tema srečanja so bili sledovi vojaške prisotnosti v materialnih ostankih poznega rimskega cesarstva med Padom in Donavo, večinoma na področju Caput Adriae, za zbornik pa je odgovornost prevzel Maurizio Buora.

Obsežen zbornik z uvodom Michela Feugèra v francoščini se deli na štiri, v glavnem geografsko določene, sklope: (1) problemi splošnega značaja, (2) padška nizina in osrednji del alpskega loka, (3) okrog Jadrana in (4) proti Donavi. Sestav-

lja ga petnajst prispevkov italijanskih, slovenskih, francoskih, avstrijskih in romunskih avtorjev, ki obravnavajo v večini najdbe poznorimske noše predvidoma vojaškega značaja (čebuličaste in obročaste fibule, pasne spone, deli pasnih garnitur s klinaštim vrezom ipd.) ter preko njih prisotnost poznorimske vojske na obravnavanem območju. Teme prispevkov se časovno uvrščajo večinoma v 3. in 4. stoletje, nekatere segajo tudi v nekoliko mlajši čas. Dokajšen poudarek je na epigrafskih in pisnih virih.

Prvi sklop obsega dva prispevka, ki obravnavata problematiko poznorimske vojske večinoma glede na zgodovinske vire. Yann Le Bohec pod naslovom Dioklecijan in vojska: reforma ali revolucija postavlja pod vprašanje dejansko izvirnost Dioklecijanovih vojaških reform in dokazuje, da so njegovi ukrepi zgolj logično nadaljevanje tega, kar so začeli že vladarji pred njim, npr. Mark Avreljij, Septimij Sever, Galijen in Avreljijan.

Drugi prispevek prvega sklopa je izčrpna obdelava rimskih in poznoantičnih čelad iz obdobja med 4. in 6. stoletjem avtorice S. Lusuardi Siene, C. Perassi, G. Facchinetti in B. Bianchi. Poskušale so preko pisnih in numizmatičnih virov opredeliti terminologijo čelad in njihovih sestavnih delov, sprožiti razmišljanja o simboličnem odnosu vladar-čelada v poznocesarski ideologiji, analizirati tipologijo čelad glede na arheološke in numizmatične vire, obravnavati vprašanje delavnic in preveriti vlogo vzhodnih germanskih ljudstev pri prenašanju tipoloških modelov na zahod. Čeladam se posvetijo predvsem z vidika pisnih, numizmatičnih, epigrafskih in tudi arheoloških virov, na koncu pa je dodana obravnava rebrastih čelad, iz katerih so se v 6. stoletju razvile poznoantične čelade tipa Baldenheim. Zaenkrat manjka za naš prostor verjetno najbolj zanimiv del, obdelava čelad tipa Baldenheim, ki pa je napovedana v nadaljni raziskavi. Morda se bomo nanjo lahko naslonili tudi pri obravnavi treh sestavnih delov poznoantičnih čelad z Rifnika, Zidanega gabra nad Mihovim in Sv. Lamberta pri Pristavi nad Stično.

Najštevilčnejši je drugi sklop, ki obravnava vojaške sledove v S Italiji, od Milana do slovenske meje, sestavljen pa je večinoma iz predstavitev najdišč in najdb potencialno vojaškega značaja. Marco Sannazaro išče dokaze za vojaško prisotnost v Milanu, ki je v virih pogosto omenjena, s pregledom epigrafskih spomenikov in arheoloških najdb, katere pa so prisotne le na nekropoli iz časa od 3. do konca 5. stoletja na mestu Katoliške univerze.

M. Sannazaro podrobneje opiše nekaj skupin grobov, ki bi po njegovem glede na pridanke ali obred pokopa lahko kazali na prisotnost vojakov in članov cesarske birokracije ter njihovih družin na nekropoli. Gradivo iz 15 verjetno vojaških grobov nekropole podrobneje predstavi v naslednjem prispevku Filippo Airoldi in Antonella Palumbo (čebuličaste in obročaste fibule, fibula z gumbom na loku, pasne spone, okvir ogledala, zapestnica z zaključki v obliki kačjih glav).

Margherita Bolla predstavlja topografijo okolice Verone in jezera Garda med 3. in začetkom 5. stoletja, potencialna mesta vojaških postojank ter starejše najdbe drobnega gradiva in epigrafskih spomenikov. Enrico Cavada objavlja pasne spone in okovje poznega 4. in zgodnjega 5. stoletja iz doline Adiče. Luca Villa obravnava najdbe zahodne Benečije in Konkordije, Pierangela Croce da Villa pa se osredotoča na epigrafske spomenike iz Konkordije (Concordia) ter glede na dve novi najdbi predpostavlja zgodnejšo prisotnost vojske v Konkordiji, kot je veljalo do sedaj glede na napise s tako imenovane vojaške nekropole v Konkordiji.

Maurizio Buora v dveh prispevkih obdela vojaško prisotnost najprej v Furlaniji in nato celotno v S Italiji. Vojaško pri-

gotnost ugotavlja glede na obročaste fibule in čebuličaste fibule tipa 6 po E. Kellerju. Prinaša katalog pasnega okovja in spon v prvem prispevku, ter izbor obročastih fibul za Evropo in čebuličastih za Italijo S od Pada v drugem. Pri tem drugem bi bile močno zaželeni risbe v veliki meri neobjavljenih fibul iz kataloga.

Tretji sklop predstavlja območje okrog Jadranskega morja, dva slovenska prispevka in obravnavo obrambe Abruzzev. Matej Župančič primerja pasni okov, okrašen v tehniki tako imenovanega klinastega vreza iz Predloke pri Črnem kalu s primerkom iz Krefeld-Gellepa, in se sprašuje o morebitnem pokazatelju vojaških premikov za časa Stilihovega umikanja vojske z renške meje v okolico naših krajev med leti 401 in 402. Irena Sivec podaja kratko in strnjeno tekstovno predstavitev vojaških dogodkov in orožja poznorimskega obdobja v Sloveniji. Tretji del tretjega sklopa je prispevek Andree R. Staffa o ohranjanju logike in dinamike obrambe območja Abruzzev od poznorimskega obdobja preko gotskih vojn do časa langobardske zasedbe.

Četrty sklop, ki se zdaj obrača proti Donavi, predstavlja poskus rekonstrukcije pasu (*cingulum*) z obročasto pasno spono glede na najdbo iz Lavriaka Hansjörga Übla, ter predstavitev najdbe pasnih garnitur iz začetka 5. stoletja iz romunskega vojaškega tabora Hinova Doine Benea.

Delo zaključujejo dobra tematska kazala, po osebnostih, geografskih imenih, pisnih virih in dokumentih in izboru epigrafskih virov. Preseneti pa odsotnost povzetkov. Glede na to, da je večina prispevkov v italijanščini (10 od 15), bi pričakovali vsaj povzetke v kakšnem germanskem jeziku, ki pa jih niso predvideli.

V celem je zbornik dobrodošel prispevek k poznavanju severnoitalijanskega drobnega gradiva in delno topografije poznega rimskega obdobja, čeprav se ne utegne spuščati globlje v problematiko. Avtorji se (deloma različno) omejujejo na epigrafske in zgodovinske vire ter čebuličaste, obročaste fibule in dele pasne garniture, čeprav se zavedajo, kako omejene so možnosti interpretacije teh predmetov kot vojaških značilnosti. Tako predstavlja delo predvsem skupek predstavitev drobnega gradiva; vir, iz katerega bodo arheologi lahko črpali za nadaljnje študije severnoitalskega prostora.

Glede na to, da gre večinoma za predstavitev gradiva, bi si želeli več soočenja s sosednjimi ozemlji, ne le s prostorom limesa. Razen prispevkov M. Buore, obravnave ne segajo preko političnih meja držav, čeprav bi si območje zaslužilo celosten pogled na skupno severnoitalijansko in slovensko ozemlje, še posebej, ko razprava teče o obrambi Italije v času opuščanja Klavster, ter ko ni jasno, kako je bila obramba tega območja v resnici organizirana. Zanimivo bi bilo razvijati ideje F. Maselli Scotti o obrambi med Aquileio in Klavstrami (npr. njena predvidevanja za utrdb v Devinu in Doberdolu),¹ ter M. Župančiča o varovanju območij Trsta, Kopra ter cele Istre.² V celem bi bilo posvečanje tej vrsti vprašanj dobrodošel naslednji korak številnim topografskim in materialnim podatkom, ki jih prinaša obravnavani zbornik. Vsekakor je očitno, da bo potrebno karte razprostranjenosti vojaške opreme razširiti z renškega in donavskega limesa tudi na severnoitalijanski in slovenski prostor. Po raziskavah italijanskih kolegov, poudarjenih v priložnem zborniku, ter slovenskih avtorjev, ki so se v zadnjem času ukvarjali s poznorimskim obdobjem, postaja gradivo za obravnavo dogajanja na območju med Klavstrami in Aquileio dostopno. Na slovenskem ozemlju se v zadnjem času pozornost raziskovalcev seli z znanih utrdb Klavster ob cesti Emona-Aquileia (Hrušica, Ajdovščina) na območje tako imenovane obrambe v globino. Vedno več poznorimskega vojaškega gradiva, kot ga opredeljuje obravnavani zbornik, je znanega z višinskih

¹ F. Maselli Scotti, Due fortificazioni tardoantiche ad oriente di Aquileia, v: *Felix temporis reparatio. Atti dell' convegno archeologico internazionale: Milano capitale dell'impero romano* (Milano 1992) 369-373.

² V tem zborniku.

postojank pred in za samo obrambno linijo.³ Kot ugotavljajo tudi italijanski kolegi (npr. M. Bolla in L. Villa v tem zborniku) je bila obramba usmerjena na komunikacije, prehode in vodne poti. V povezavi s Klavstrami nas na postojankah zanima predvsem čas prve polovice 5. stoletja, ko se je morala spremeniti organizacija sistema *Claustra Alpium Iuliarum* (prehanje utrdb Martinj hrib, Lanišče, Hrušica konec 4. stoletja) v sistem postojank, ki se pogosto nadaljujejo v drugo polovico 5. in 6. stoletje. Najverjetneje bo pri ugotavljanju spremembe obrambne strategije ključno razumevanje prav naslednja posebitve višinskih postojank.

Raziskave in objave drobnega gradiva⁴ so dale pregled trenutnega stanja v Sloveniji in se koncentrirajo na zastopanost prve polovice 5. stoletja z že zgoraj navedenimi cilji. Novi podatki se kopičijo tudi pri raziskavah mest (avtocestne raziskave Celeje, pregledi gradiva Emone), od katerih pričakujemo dopolnitev slike obdobja prav pred koncem njihovega obstoja v sredini 5. stoletja ter morebitne sledove vztrajanja poselitve po tem času, česar trenutno za Slovenijo, v nasprotju z Italijo, še ni moč pokazati. Izredno pomemben prispevek so raziskave keramičnega gradiva,⁵ ki naj bi prav tako kot kovinsko kazalo na vojaško prisotnost na posameznih najdiščih na območju Klavster in zahodno od njih. Izsledke bo zanimivo primerjati z rezultati obdelave kovinskih najdb.

Poleg ostalega željno pričakujemo napovedano objavo izkopavanj v Predloki,⁶ razveseljivo pa je nadaljevanje obdelave dokumentacije slovenskega dela izkopavanj na Hrušici.⁷

Kot zaključek zbornika *Miles Romanus* bi lahko pričakovali sklepno besedo urednika, ki manjka, vendar ostaja delo natančno in izčrpen vodič po najdiščih in najdbah delov vojaške opreme S Italije z nekaj dodatnimi prispevki, povezanimi z obravnavanim časom in tematiko, ki bi ga lahko priporočili vsem, ki se ukvarjajo z obdobjem Klavster in njegovimi materialnimi ostalinami.

Tina MILAVEC

Annapaola Zaccaria Ruggiu: *More regio vivere. Il banchetto aristocratico e la casa romana in età arcaica.* Edizioni Quasar, Roma 2003. 533 strani, 121 črno-belih risb in slik.

Glavni namen dela je odgovoriti na vprašanje, ali obstajajo materialni dokazi nepretrganega obstoja prostora za bankete in simpozije v hišah rimskih uglednih gospodov od arhaične dobe do pozne republike, vendar se raziskava razvije v obširno analizo vodilnih slojev in njihovega delovanja v Rimu in Etruriji do konca 6. stoletja pr. n. št.

Uvodoma avtorica na kratko predstavi antične pisne vire in literarno izročilo grških in rimskih piscev o arhaični hiši in o banketih ter simpozijih v pozni republiki (širšo obdelavo je avtorica predstavila že v enem svojih prejšnjih del).

Drugi del knjige je posvečen družboslovnim analizam; v njem so prikazani razvoj, pomen in oblike simpozija v arhaični družbi. Razlago, da je to ključni element, na podlagi katerega lahko sledimo delovanju elite, avtorica povzema po Oswynu Murreyu, ki je objavil več študij tega pojava v Grčiji,

vendar pa predstavi tudi več kritik in komentarjev drugih avtorjev. Banket in predvsem njegov kulturno-družabni, simpozialni del, v katerem je v ospredju pitje vina, ima v arhaični družbi zelo močan simbolični pomen in posebno bogato obredje. Biti udeleženec simpozija pomeni biti član ožjega kroga enakih knezu/kralju, oziroma biti med tistimi, ki odločajo o notranji in zunanji politiki skupnosti oz. države. Simpozij je bil tipično aristokratski način druženja in urejanja državniških poslov tedanjega vodilnega sloja, ki pa je od konca 8. stoletja pr. n. št. postopoma izgubljal svojo vlogo v družbi na račun mestnih skupnosti - *polisov*; sprva prvenstvo med religioznimi obredi, nato odločilno vlogo v vojski in na koncu še oblast. Kljub specifičnemu razvoju vsake skupnosti so očitne paralele med grškim in etruščanskim svetom ter Rimom, kjer je mogoče slediti tem spremembam na podlagi bogatega zgodovinskega izročila.

Družbene spremembe in povezave je mogoče prepoznati tudi v arheološkem gradivu, oziroma je spremembe v materialu mogoče razložiti z družbenim razvojem. Religiozna vloga je prepoznavna tako v grobnih pridatkih (kot so raznji, bronasti kotli, v katerih se kuha meso ali meša vino, *mahaire*, idr.), ki se pojavijo v najbogatejših grobovih na koncu 8. stoletja pr. n. št. skupaj z dragocenimi izdelki in orožjem ter izginejo iz grobov v teku 7. stoletja pr. n. št., kot v arhitekturi, kjer je vidna izguba kulturne funkcije, ko templji niso več znotraj ali poleg aristokratskih palač ampak so od njih oddaljeni.

Posebna pozornost je posvečena prepoznavanju sprememb znotraj bivališč elite in prepoznavanju prostora za banket-simpozij. Tak način rabe posamezne sobe oz. prostora v hiši nakazujejo predvsem ognjišče na sredi prostora in/ali zidane klopi ob eni ali več stenah, večje količine in oblike pivskega posodja, materialni ostanki ležalnikov - *klinai*.

Razvoj teh prostorov je predstavljen na podlagi konkretnih primerov. Najstarejša oblika teh prostorov so kočje z ognjiščem v zadnjem, apsidalnem delu. Te se pojavljajo v teku 8. stoletja pr. n. št. samo na jugu Italije. V naslednji fazi na koncu orientalizirajočega horizonta in na začetku arhaike se pojavijo dvotriprostorne stavbe s kamnitimi temelji (S. Giovenale - Borgo in Acropoli, Acquarossa, Ficana, Rim - hiša na Via Sacra). Tretja faza razvoja aristokratske hiše so palače, *regie*, če jih funkcionalno opredelimo. Eden najbolj značilnih kompleksov te vrste, tudi s svojo usodo, je palača v kraju Murlo, Poggio Civitate blizu Siene, sedež aristokrata, ki je zgubil svojo bitko z bližnjim polisom. Tu je nastal prvi kompleks okrog leta 650 pr. n. št. in je zgorel okrog leta 600 pr. n. št. V njem so odkrili pivsko posodje, slonokoščene dele ležalnikov, velike količine uvožene keramike in dele keramičnega figuralnega friza. Na istem prostoru je po enotnem konceptu nastal okrog leta 590 pr. n. št. naslednji, večji kompleks. Prostori so razporejeni okrog dvorišča in so bili tudi tokrat okrašeni z keramičnimi figuralnimi frizi. Z zunanje strani je bila palača videti kot utrdba, kar pa ni preprečilo, da bi jo med leti 550 pr. n. št. in 530 pr. n. št. popolnoma uničili in ritualno zakopali. Podobne aristokratske palače so stale tudi v mestih in so skupaj s privatno vojsko, ki se je v njih zadrževala, predstavljale trn v peti za varnost in samostojnost polisov. Najmlajša skupina aristokratskih domov so velike hiše (*domus*) izkopane na Palatinu. Zgradili so jih v

³ S. Ciglencički, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien, *Arheološki vestnik* 45, 1994, 239-266; S. Ciglencički, Results and problems in the archaeology of Late Antiquity in Slovenia, *Arheološki vestnik* 50, 1999, 304-320.

⁴ P. Bitenc, T. Knific (ur.), *Od Rimljanov do Slovanov. Predmeti* (Ljubljana 2001); V. Pflaum, *Claustra Alpium Iuliarum in barbari*, magistrsko delo, Filozofska fakulteta (Ljubljana 2000); V. Pflaum, *Poznorimski obrambni in vojaški sledovi 5. stoletja na ozemlju sedanje Slovenije*, doktorsko delo, Filozofska fakulteta (Ljubljana 2004); V. Pflaum, Spätromische kerbschnittverzierte Gürtelbeschläge im Gebiet des heutigen Slowenien, v: *Bronzi di età romana in Cisalpina*, *Antichità Altoadriatiche* 51 (Trieste 2002) 259-287.

⁵ V. Vidrih Perko, M. Župančič, Il popolamento della Slovenia sudoccidentale e dell'Istria settentrionale nel periodo tardo-romano e nell'alto medio evo alla luce delle ceramiche di importazione, *Histria Antiqua* 11, 2003, 457-475 s cit. lit.

⁶ Glej prispevek M. Župančiča v obravnavanem zborniku.

⁷ Pflaum, *Poznorimski obrambni in vojaški sledovi*, cit. v op. 4.